

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Yıl : 1967

Cilt : XV

Yayın Komisyonu :

Prof. Dr. Hüseyin YURDAYDIN, *Dekan*

Ord. Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN, *Başkan*

Prof. Dr. Mehmet TAPLAMACIOĞLU

Prof. M. Tayyib OKIÇ

Doç. Dr. İbrahim Agâh ÇUBUKÇU

Doç. Dr. Bahriye ÜÇOK

Mustafa FAYDA, *Sekreter*

Yıl : 1967

Cilt : XV

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

№ : 27

1967 : 17

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ

DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARİHİNDE YER ALAN

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ . 1968

İ Ç İ N D E K İ L E R

Fevziye Abdullah TANSEL, <i>Seyyid 'Aziz Mahmud Hudâyi..</i>	1
Doç. Dr. Talât KOÇYİĞİT, <i>I. Goldziher'in Hâdisle İlgili Bazı Görüşlerinin Tahlil ve Tenkidi</i>	43
—, <i>Mevzû Hadislerin Zuhuru</i>	57
Doç. Dr. Necati ÖNER, <i>Klasik Mantukta Modalite</i>	69
Doç. Dr. Cavit SUNAR, <i>Heraklit ve Oluş Meselesi</i>	87
Doç. Dr. İsmail CERRAHOĞLU, <i>'Abdurrazzâk İbn Hemmâm ve Tefsiri</i>	99
—, <i>Vücûhu'l-Kur'âna Dâir Bilinmiyen Yeni Bir Eseri</i>	113
Osman KESKİOĞLU, <i>Türkiye'de Matbaa Te'sisi ve Mushaf Basımı</i>	121
Doç. Dr. Yaşar KUTLUAY, <i>İbâdilere Ait Bazı Metinler</i>	141
Doç. Dr. İbrahim Agâh ÇUBUKÇU, <i>İbn Bâcce ve Felsefesi</i>	151
Dr. Hüseyin ATAY, <i>İslâmda Olgun İnsan (İnsan-ı Kâmil)</i>	155
Dr. Mehmet MAKSUDOĞLU, <i>Tunusta Hâkimiyetin Dayılardan Beylere Geçişi</i>	173
Doç. Dr. Katherina MOMMSEN, Çev. Beyza MAKSUDOĞLU, <i>Goethe ve İslâm</i>	187
<u>Kitap Tanıtma ve Tenkitleri:</u>	
<i>The Kurrah Papyri from Aphrodito in the İnstitute (Dr. Hüseyin Atay)</i>	213

—, <i>The Rise of the North Arabic Script and its Kuranic Development With a full Description of the Kuran Manuscriptis in the Orientale Institute</i>	219
—, <i>Studies in Arabic Papyri I</i>	
<i>al-Arab fi Hazaratihim ve Sakafetihim ila Ahiri'l-Asri'ul-Emeviyyi</i> (Mustafa Fayda)	225

MEVZÛ HADİSLERİN ZUHURU

Doç. Dr. TALÂT KOÇYİĞİT

İslâm tarihinin ilk yarım asırlık müddeti içinde müslümanlar, aralarındaki bazı ufak tefek ihtilâflara rağmen, genellikle, sulh ve sükûn içinde yaşamışlar; zihinlerini, İslâm ordularının dört bir cihette kazandığı zaferlerle, dinî ahkâmın öğreniminden başka bir şey meşgul etmemiştir. Bu öğrenimde ele alınan başlıca konuları, Kur'ânı Kerîmin tefsîri ile Hazreti Peygamberden rivayet edilen hadisler teşkil ediyordu. Tefsîr ve hadis , bu devirde, birbirini tamamlayan ve İslâm dininin akaid, ibadet ve muamelât yönünden izahı demek olan bir "ilim" hüviyetini kazanmıştı. Bu bakımdan Hazreti Peygamberin hadislerinde ve sahabe ile daha sonraki ilâhiyatçıların sözlerinde görülen "ilim" tabirinden, Kur'ânı Kerîmin tefsîri ile bu tefsire temel teşkil eden hadislere müteallık bilgi anlaşılmıştır. İslâmiyetin Hulefâ-i Râşidîn devrini içine alan ilk yarım asrında, müslümanların meşgalesini bu ilmin tahsili teşkil etmiştir.

Hazreti Peygamberin vefatından henüz çok kısa bir zaman geçmişti. Onun en yakın dostları olan sahabenin ekseriyeti, henüz hayatta bulunuyordu. Bunlar, Hazreti Peygamberle kader birliği etmiş, her türlü mahrumiyete katlanmış ve yalnız kalplerinde taşıdıkları îman ile İslâmiyetin zaferini dilemiş kimselerdi. Gerek vasiyyet ve gerekse şûra yoluyla işbaşına gelmiş olan ilk dört halifenin hilâfeti üzerinde ittifak etmişlerdi. Bu sebeple içlerinde, her hangi siyâsî bir gaye, daha doğrusu kendi arzu ve heveslerinin tezahürü olarak taşıdıkları siyâsî bir mevki hırsı mevcut değildi. Hazreti Peygamber vefat edince, bu müslümanların önünde Kur'ân ve Sünnetten başka bir şey kalmamıştı; fakat bu iki kaynak, onlara, gerçek hayatı sağlayacak, dünyevî meselelerde her türlü müşküllerini halledecek bir kuvvete sâhip bulunuyordu. Esasen müslümanların , her ikisine de uymağa ve onların gösterdiği yolda gitmeğe davet olunmalarının başlıca sebebi de bu idi ¹. Müslümanların, bu-

1 "Allah'a ve Rasûl'e itaat edin", "Rasûl'ün getirdiklerini alın, nehyettiklerinden çekinin", "kim Rasûl'e itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur" mealinde pek çok âyet gelmiştir. Bu âyetler, müslümanların takip edecekleri yolu açıkça göstermiştir.

günün tarihçilerini bile hayrete düşürecek derecede kısa bir zaman içerisinde kuvvet kazanması ve büyük bir imparatorluk kurması, onların kitap ve Sünnete uymak hususunda kendilerine tevcih olunan bu davete nasıl büyük bir aşkla icabet ettiklerini göstermeğe kâfidir.²

Sünnet veya daha umumî ifadesiyle hadis, İslâm dininin hem kaynağı ve hem de Kur'ânı Kerimin tefsiri olduğu için, sahabe, bunların terkinde veya her hangi bir görüşle onlara muhalif hareket edilmesine şiddetle karşı koyduğu gibi, bunların nakil ve rivayetinde, ufak da olsa, bir hata yapılmasına ve bu suretle yalan veya tahrife maruz bırakılmasına hiç bir zaman rıza göstermiyordu. Bu çeşit rivayetlerin çoğalmasıyla hatanın da çoğalacağı düşüncesiyle, her fırsatta, rivayetin azaltılmasını emrediyorlardı³.

Hazreti Peygamberin vefatından sonra fetihler süratle gelişti. Süriye, Lübnân, Ürdün ve 'Irâk, Hicretin 17 nci senesinde tamamen fethedildi. Bunları, Mısır, Şimalî Afrika ve Endelus'un fethi takip etti. Fetih için sefere çıkan orduda Hazreti Peygamberin ashabından bir çok kimse bulunuyordu. Bunların bir kısmı kumandan, büyük bir kısmı da asker olarak hizmet görüyordu. Müslümanlar, fethederek girdikleri beldelerde, ilk iş olarak mescidler inşa ediyorlar⁴, bu mescidlerde, o belde halkına ve bilhassa çocuklara Kur'ân ve sunnet öğrettikleri gibi, İslâm dini esaslarını da talim ediyorlardı⁵. Bu sistemli öğretim faaliyeti neticesinde, çeşitli beldelerde, bir taraftan Kur'ân ve Sünnete vâkif, İslâm Fıkhını bilen kimselerin sayısı her geçen gün artarken, diğer taraftan, bu bilginleri içinde cemenen büyük ilim merkezleri teşekkül ediyordu. Bun-

2 Bazı haberlerden öğrendiğimize göre meselâ 'Osmân İbn 'Affân, bir gün mescide giderek bir yere oturmuş, orada pişmiş yemek yemiş, namaz kılmış ve sonra da şöyle demiştir: Rasûlullahın yerinde oturdum, onun taamından yedim ve onun namazından kıldım. 'Alî İbn Ebî Tâlibten nakledilen bir haber de şöyledir: "Ben, ayak üstlerinden ziyade ayak altlarının meshe daha lâyük olduğunu zannediyordum. Fakat Allah'ın elçisini gördüm ki, o, ayaklarının altını değil üstünü meshediyordu". (Bu haberler için bkz. Ahmed İbn Hanbel, *Musned*, I, 378. hadis No. 505) II, 103-4, hadis No 737). Bu ve buna benzer haberler, sahabenin, Hazreti Peygamberin sunnetine ne derece ehemmiyet verdiklerini göstermektedir.

3 'Omer İbnü'l-Hatâb'ın, fazla hadis rivayet edenleri, veya rivayet ettikleri hadislerin doğruluğunu başka şahitlerle isbat edemiyenleri şiddetle azarladığı marufur (bu konuda gelen haberler için bkz. Zehebî, *Tezkirat'l-huffâz*, I, 7; İbn 'Adî, *Kâmil*, I 2b; Ebû Hâtim İbn Hıbbân *Kitâbu't-târîh ve'l-mecrûhîn*, 10b).

4 Makrîzî, *Hîtat*, II 247.

5 *Hemmâm İbn Munebbih'in Şahîfesi* adı altında tercüme ettiğimiz kitapta Prof. M. Hamîdullah, Hazreti Peygamberin, eğitim politikasına da temas ederek bu konuda girişilen faaliyetleri hulâsa etmiştir. Bkz. Adı geçen eser, (İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1967) s. 21.

lardan başlıcaları Medîne, Mekke, Kûfe, Başra, Şam, Mısır, Yemen, Hürāsân ve Buḥārâ idi ⁶.

Sahabenin, kısa bir zaman içinde genişleyen İslâm ülkelerinde bu şekilde dağılıp yayılmaları, tabiatıyla, onların Hazreti Peygamberden işitip hıfzettikleri hadislerin de muayyen beldelere münhasır kalmasına sebep oluyordu. Çünkü bir sabahî tarafından iştilen bir hadis, başka bir sahabî tarafından işitilmemiş olabiliyor ve bunun neticesi, o hadis, sadece onu işiten sahabînin yerleştiği ülkede biliniyor, diğer ülkelerin mechulü kalıyordu. Bu durum ise, o hadisi öğrenmek isteyen müslümanların, diğer ülkelerden o ülkeye uzun ve meşakkatli seyahatlara katlanmaları neticesini doğuruyordu. Hadis târihinde "riḥle fi talebi'l-ilm" (ilim öğrenmek için yapılan rihlet) adını alan bu seyahatlar, aslında tabii bir ihtiyaçtan doğuyordu. Çünkü, Kur'ânı Kerimde, sarîh olarak beyan edilmemiş bir çok hükümler, Hazreti Peygamberin hadis ve sünnetiyle vazolunmuştu. Beyan edilmiş bazı ahkâm da müslümanların anlayamayacakları derecede muciz olup, ancak Peygamber tarafından müslümanlara şerh ve izah edilmişti. Aslında, Kur'ânı Kerimin tefsirinden ibaret olan bu hadisler, Hazreti Peygamberin vefatından sonra genişleyen İslâm ülkelerinde, onları bilen sahabenin dağılmasıyla dağılmışsa, onlara muhtaç olan müslümanlar, o hadisleri elbette ki bu türlü seyahatlerden başka bir yolla tophyamazlardı. Hazreti Peygamber hayatta iken Medîne'ye gelip ondan dinleriyle ilgili meseleleri sorup öğrenme, sonra da memleketlerine dönme âdetini, Hazreti Peygamberin vefatından sonra da devam ettirdiler. Bilmeyen sahabî, öğrenmek için bilen sahabîyi arayıp buldu; öğreneceğini öğrenip memleketine döndü. Bu âdet, tabiatıyla, daha sonraki nesillerde daha çok arttı. Tabakat kitaplarında bu seyahatlarla ilgili bir çok habere tesadüf etmek mümkündür ⁷. Bu seyahatlerin neticesi, bir hadis, Hazreti Peygamberden yalnız bir sahabî tarafından işitilmiş olsa bile, daha sonraları bir çok sahabî tarafından öğrenilmiş ve müteakip nesillere nakledilmiştir.

Burada şu hususu belirtmek gerekir ki, sahabe, gerek Hazreti Peygamberden ve gerekse birbirlerinden işitmiş oldukları hadisleri yazmamış, ancak

6. Bu ülkelerde yerleşen sahabîlerle bunların yetiştirdikleri talebelerin isimlerini ihtiva eden bir liste için bkz. Ebü 'Abdillâh el-Ḥâkim, *Ma'rifet ulûmi'l-ḥadîs*, s. 190 vd., 240 vd.

7 Bkz. Ebü 'Abdillâh el-Ḥâkim, *Ma'rifet ulûmi'l-ḥadîs*, s. 8; İbn 'Abdi'l Barr, *Câmi beyâni'l-ilm*, I. 93. Meselâ meşhur sahabîlerden Câbir İbn 'Abdillâh, 'Abdullah İbn Uneys'in elinde bulunan bir tek hadisî öğrenebilmek için bir aylık yolu katetmek zorunda kalmıştır. İbn 'Abdi'l-Barr, 'Abdullah İbn Uneys'in o sıralarda Şam'da bulunduğunu kaydeder ki, Hicâz ile Şam arasındaki mesafe gözönünde bulundurulursa, bir tek hadis için katlanılan meşakkatin büyüklüğü kolayca anlaşılır. Yine bu cümleden olarak Ebü Eyyübü'l-Enşârî'nin bir hadis için Mısır'da bulunan 'Uḳbe İbn 'Âmir'in yanına gittiği zikredilebilir.

hâfizalarında tutmuşlardır. Bununla beraber, bu hâfızada tutma işi, hadislerin sıhhatinden şüphe etmek için mühim bir sebep olarak kabul edilmemiştir. Çünkü, Hazreti Peygamberden işitilen bir hadisle, her hangi bir kimseden gelişi güzel işitilen söz arasında büyük farklar vardır. Yukarıda da açıkladığımız gibi, hadîs ve sunnet, Kur'ânı Kerimin açık emir ve tavsiyeleri neticesi, ilk müslümanlar arasında en yüksek mertebeye ulaşmış ve onları aralarında müzakere etmek suretiyle hâfizalarına yerleştirmişlerdir. Yine yukarıda kaydettiğimiz gibi, bir tek hadîs için bazan uzun ve meşakkatli yollara katlanarak beldeler dolaşan hadisçiler, elbette ki elde ettikleri bu hadîsi, yazmamış olsalar bile, muhafaza etme imkânını bulmuşlardır⁸.

Kur'ânı Kerîmin açık ve kesin hükümleriyle dinde gerçek yerini bulan hadîsler, ilk dört halife devrinde, her türlü şüphe ve tereddütten uzak, yalnız İslâm ilâhiyatçıları arasında alınıp rivayet edilmiş, ehil olmuyanların eli bu sahaya uzanmamıştır. Fakat, acı bir gerçek olarak, bu devir uzun sürmemiş, İslâm âlemi, yarım asırlık bir müddeti henüz tamamlamadan büyük bir bâdireye sürüklenmiştir. Bu bâdirede İslâm'ın üçüncü halifesi 'Osmân İbn 'Affân şehid edilmiş; onun şehadetiyle İslâm'ın binası sarsılmış, inanç ve iman duvarlarında meydana gelen tamiri gayri kaabil çatlaklar zamanımıza kadar devam edegelmiştir. Hazreti 'Osmân'ın katlinden sonra, müslümanlar, 'Ali İbn Ebî Tâlib'e bey'at etmiş olmakla beraber, vukubulan yeni hâdiseler, eski sulh ve sükûnu iade edecek yerde, anlaşmazlıkları bir kat daha artırmıştır. Çünkü bir taraftan Hz. 'Ali'ye bey'at edilirken, diğer taraftan Hz. 'Osmân'ın ölümünden mes'ul olduğu ileri sürülerek yine Hz. 'Ali'den onun "dem"i talebedilmiştir. Bu olaylar, müslüman saflarında büyük bölünmelere sebep olmuş, bir tarafta Hicâz ve 'Irâk'lıların takviye ettiği 'Ali karargâhı teşekkül ederken, diğer taraftan Şam ve Mısır halkının desteklediği Mu'âviye karargâhı, öbürünün karşısında yer almıştır. Müslümanlar arasındaki bu bölünme, taraflar arasında şiddetli çarpışmalara sebep olmuş, iş tahkimle neticeye ulaşmış olmakla beraber, yeni yeni muhtelif siyâsî fırkaların zuhuruuna yol açmıştır. Zehebî, bu durumu hulâsa ederek der ki:

8. Sahabe genel olarak bahis konusu edildiği zaman, onların hadîs yazmadıklarını zikretmek hadisçiler arasında âdet olmuştur. Bununla beraber sahabe arasında münferit olarak hadîs yazanların bulunduğu da bir gerçektir. Meselâ 'Abdullah İbn 'Amr İbnî'l-'Âş'ın, bizzat Hazreti Peygamberden işitmiş olduğu bin kadar hadîsi ihtiva eden bir sahifesi vardır ve buna eş-Şâhî-fetu's-Şâdiqa ismini vermiştir. Bu sahife, 'Abdullah'tan torunlarına intikal etmiş ve onlar tarafından rivayet edilmiştir. 'Ali İbn Ebî Tâlib, Câbir İbn 'Abdillah, Semura İbn Cundub, 'Amr İbn Hâzım, 'Abdullah İbn 'Abbâs ve Sa'd İbn 'Ubâde'nin hadîs yazdıklarını belirten haberler, hadîslerin mühim bir kısmının yazılı olarak muhafaza edildiklerine delâlet ederler.

“Sahabe, diğerlerine nisbetle aralarında en az fitne olan kimselerdi. Nübüvvetten itibaren geçen her asırda, bir evvelkine nisbetle daha fazla ihtilâf ve tefrika zuhur ediyordu. Bu sebeple, ‘Osmân’ın hilâfetine zâhir bir bid’at vukubulmamıştı. Fakat onun katledilmesi üzerine, birbirine karşı iki bid’at zuhur etti. Biri ‘Ali’yi tekfir eden *havâric*, diğeri de onun imametini, ismetini yahut nübüvvetini veya ulûhiyyetini iddia eden *râfiıza* bid’ati idi. Sahabe asrının sonlarına doğru İbnu’z-Zubeyr ve ‘Abdu’l-Melik’in imaretleri sırasında *murci*’e ve *kadriyye* bid’atleri vukubuldu. Tâbi’ün asrının başlarında, Emevî hilâfetine sonlarına doğru *cehmiyye* ve *muşebbihe*, *mumessile* bid’atları zuhur etti. Sahabe devrinde bunların hiç biri olmamıştı. Silâha istinad eden fitneler de böyle idi. Halk Mu’âviye devrinde birlik halinde düşmana karşı harbediyordu. Fakat Mu’âviye’nin ölümü üzerine Huseyn katledildi. Mekke’de İbnu’z-Zubeyr muhasaraya uğradı. Medîne’de *Harra* fitnesi zuhur etti. Yezîd’in ölümü üzerine Şam’da Mervân ile *zahhâk* arasında ayrı bir fitne çıktı. İbn Ziyâd’ın Muhtâr tarafından öldürülmesi, Muhtâr’ın Muş’ab İbnu’z-Zubeyr, Muş’ab’ın da ‘Abdu’l-Melik tarafından katli; Haccâc’ın ‘Abdullah İbnu’z-Zubeyr’i bir müddet muhasara ettikten sonra öldürmesi, ‘Irâk vâlisi iken de İbnu’l-Eş’âsın büyük bir kuvvetle Haccâc üzerine yürümesi ve bunun gibi zikri uzayıp gidecek harpler ve fitneler vukua gelmiştir”⁹.

Biz burada, İslâm’ın oldukça erken devirlerinde ortaya çıkan bu harpler ve fitnelerin sebepleri veya siyasî neticeleri üzerinde durmayacağız. Fakat şunu hemen belirtmek gerekir ki, İslâmiyet bir bütün olarak mütalâa edildiği zaman, onun, zuhurundan önce hiç bir devirde görülmemiş yeni bir dünya görüşü getirdiği ve fertlerin, dinî olduğu kadar, siyasî, ictimâî v. s. hayatlarını da belirli bir nizama sokmağa büyük ölçüde değer verdiği görülür. Dünya nizamı ile ilgili olarak getirdiği hükümler, insanın, toplum içerisindeki günlük davranışlarını daima kontrol eder bir durumda olduğu için, müslümanlar, hayatlarını bu hükümlere göre ayarlamak zorundadırlar. Bu zorunluluk, memleketin idaresini elinde tutan fertten, dağda sürüsünü otlatan çobana kadar herkes için vârittir. Bu bakımdan fertler, hangi mes’ul makamda olurlarsa olsunlar, muvaffakiyetleri veya muvaffakiyetsizlikleri, dinin vazettiği hükümlere göre değerlendirilir. İşte İslâm ’ın bünyesinde mündemiç olan bu kaide dolayısıyledir ki, siyasî ihtilâfların zuhuru ile devletin idaresini elinde bulunduran halîfelerin idarî davranışları, bu kaideye göre değerlendirilmeğe başlamış, ileri sürülen çeşitli görüşler, yeni yeni fırka ve mezheplerin nüvesini teşkil etmiştir. Meselâ şî’a ile aynı devirlerde ortaya çıkan *havâric*. Hz. ‘Osmân’ın

9 Zehabî, *el-Muntekâ min minhâci’s-sunne*, s. 386 - 87.

idarî veya siyasî davranışlarını bu yönden mütalâa ederek onlarda bazı hatalar bulmuş ve bu hataları "büyük günâh" (kebîre) olarak tavsif etmiştir. Yine havâric'e göre "büyük günâh sâhibi" (murtekibu'l-kebîre) hakkında din yönünden verilecek hüküm "küfür"den başka bir şey değildir; yani büyük günâh işleyen kimse kâfirdir ¹⁰.

Gerek havâricin ve gerekse daha sonraları ortaya çıkarak büyük günâh sâhibinin küfürle iman arasındaki bir derece (menzile beyne'l-menziletayn) de olduğunu ileri süren mu'tezilenin ve hattâ bu hususta her hengi bir görüş ileri sürmekten çekinen murci'enin, halifelerle sair mes'ul şahısların davranışları hakkında ortaya koydukları bu kabil hükümleri, Kur'ânı Kerimin âyetleriyle Hazreti Peygamberin hadisleri arasında buldukları bazı naşlardan istihraç ettiklerini söylemeğe lüzum yoktur. Ancak bu, ileri sürülen her hükmün, Kur'ân veya hadîste istinad edebileceği bir naşsı bulunduğu manâsında anlaşılmalıdır. Çünkü bu fırkalar, çok defa görüşlerini teyid edecek bir âyet bulamadıkları zaman, görüşlerine en yakın bir başka âyeti tevil etmekten çekinmemişlerdir ¹¹. İhtilâfların had safhaya geldiği, birbirlerini ittiham eden tarafların, görüşlerini teyid etmek maksadiyle Kur'ân veya hadîsten mutlaka bir şeyler istihraç etmek lüzumunu hissettikleri zaman, bu tevil faaliyetinin ne derece ileri gittiğini kestirmek güç değildir. İşte böyle bir durumda, her defasında değişen haller için, Kur'ânı Kerimden ve hadîsten daima tevil edilebilecek bir naş bulunamayacağı ve tarafların, nihayet yeni naşlar vazetmek zorunda kalacakları da kolayca tahmin edilebilir. Bu çeşit bir vaz işinin Kur'ânı Kerim için bahis konusu olamayacağına göre, bu konuda hadîslerden istifade edilmesi, başlıca çıkar yol olarak hesap edilmiştir. Bu suretle hadîste başlıyan vaz hareketleriyle, ya bir şahıs Hazreti Peygamberin ağzından tekfir edilmiş, yahutta her hangi bir görüş veya mezhep inancı yerilmiş veya övülmüştür.

Hadîste vaz hareketinin, siyasî fırkaların zuhuru ile başladığı kabul edilirse, bu işe ilk defa hangi fırkanın önderlik ettiği ilk akla gelen suallerden olur. Şî'a ve havâric, aşağı yukarı aynı devirlerde ortaya çıkmıştır. Bununla beraber, havâricin, 'Ali'nin şî'ası içinden kopup ayrıldığı hesaba katılır.

10 Bkz. Bağdâdî, *el-Farq beyne'l-firak*, s. 50; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I. 122.

11 Bu fırkalar, Kur'ân âyetleri üzerinde yaptıkları te'viller için Kur'âm Kerimin "müteşabihin te'vilini ancak Allah bilir. İlimde rûsûh bulanlar ise, biz ona inandık. hepsi de Rabbrumuzun nezdindedir" (Âli'imrân sûresi, ay.7) mealindeki âyetini delil olarak gösterirler. Onlara göre bu âyetin manâsı "müteşabihin te'vilini ancak Allah ve ilimde rûsûh bulanlar bilir" şeklindedir. Bu suretle kendilerinin, ilimde rûsûh bulmuş kimseler olarak, âyetlerin tevilini yapmağa salâhiyetli olduklarına inanırlar. Bu konu ile ilgili görüşler için Bkz. Zemaşşerî, I. 294; Suyûtî, *İtkân*, II. 3.

sa¹², şî'anın, az bir zaman dahi olsa, havârice tekaddüm ettiği anlaşılır. Esasen havâricin hadîs vaz'ı ile hiç bir ilişkisi olmaması lâzımdır. Çünkü yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, havârice göre büyük günah sâhibi kâfirdir. Hazreti Peygamberin "bana yalan isnad eden kimse, cehennemdeki yerine hazırlansın"¹³ hadîsine istinaden, havâricin, Hazreti Peygambere yalan isnad eden kimseyi, hattâ yalnız Hazreti Peygambere yalan isnad etmeyi değil fakat genel olarak yalan söylemeyi küfürle tavsif etmesi tabii olmak icabeder. Filhakika, onların hadîs vazettiklerini gösteren açık bir delil mevcut değildir. Buna karşılık meselâ İbn Teymiye havâric lehine şahadet eder ve der ki: "Cerh ve ta'dil kitaplarını gözden geçirenler, en fazla yalan uyduranların şî'a olduğunu görürler. Havâric ise, dinden uzaklaşmış olmalarına rağmen, halk arasında en sâdık kimselerdir ve hattâ hadîslerinin, en sahih hadîsler olduğu bile söylenir"¹⁴. Yine İbn Teymiye, bir râfîzîye karşı ileri sürdüğü itirazlarında aynı konuya temas ederek şöyle der: "Biz biliyoruz ki havâric sizden daha şerdir; bununla beraber, onlara yalancılık isnad etmeğe dilimiz varmaz. Onları tecrübe ettik ve doğruyu arayan kimseler olduklarını gördük"¹⁵.

Şî'a'ya gelince, İslâm tarihinde ilk defa ortaya çıkan büyük siyasî bir fırka olması dolayısıyla, yalnız 'Alî taraftarlarını değil, aynı zamanda o devre kadar süratle genişleyen İslâm hâkimiyetinden korku ve dehşete düşmüş yabancı unsurları da bünyesinde toplamış bulunuyordu. Bunlar, İslâm aleyhine teksif ettikleri emellerini, zulme uğramış olan 'Alî ve evlâdı" veya "ehl-i beyt" adına tahakkuk ettirmek yolunu tutmuşlardı. 'Alî taraftarlığı yahut sevgisi, bu emellerin tahakkuku için elverişli bir perde olmuştu. Hazreti 'Alî'nin, devletin merkezini Hicâz'dan Küfe'ye nakletmesi, 'İrâk'ın, bir şî'a merkezi haline gelmesini sağlamış, aynı zamanda, İslâm inanç ve itikadının, 'İrâk'ta hâkim eski furs inanç ve itikadıyla karışması, yeni bir şî'a akaidinin doğmasına yol açmıştı. Meselâ fursler, verasetle intikal eden hükümdarlık idaresine alışkıntılar; İslâmiyetin getirdiği hür seçim sistemini bilmiyor-

12 'Alî ile Mu'âviye arasında cereyan eden Şiffin savaşı esnasında 'Alî'nin, yine kendi taraftarlarının ısrarı üzerine tahkîm fikrini kabul ettiği ve Mu'âviye ile bir anlaşmaya vardığı fakat garip bir tecelli olarak, tahkîm fikrinde ısrar edenlerin, sonradan, tahkîmi kabul ettiği için 'Alî'ye şiddetle cephe aldıkları malumdur. 'Alî ordusundan, ona karşı cephe alan 12 bin kişilik bir grup, Küfe civarında Harûrâ' denilen bir mevkiye yerleşmiş ve orada 'Alî'ye isyanlarını ve hurûclarını ilân etmişlerdir (Bkz. Şehristânî, el-*Milel ve'n-nihâl*, I. 115). İşte bunlara İslâm tarihinde havâric adı verilmiştir.

13 Mütevatir hadîslerden addedilir. 70 sahâbî tarafından rivayet edilmiş olup *Kutub-i Sitt*e ve diğer hadîs kitaplarında yer almıştır.

14 Zehebî, el-*Muntekâ min Minhâci's-sunne*, s. 22.

15 Aynı eser, s. 480.

lardı. Bu aşkanhğın, 'Irâk'a hâkim olan şî'lik üzerindeki en büyük tesiri, Peygamberden sonra imamet ve hilâfetin 'Ali'ye geçmesi görüşü üzerinde tecelli etti. Keza fürslere göre hükümdâr mukaddes bir varlıktır; bu görüşün şî'a arasında 'Ali ve evlâtları hakkında gelişmesi gayet tabiidir. Filhakika şî'a nazarında imama itaat vâcibtir; çünkü bu, Allah'a itaat demektir¹⁶. Yine şî'anın bazı kollarında görülen ve Hz. 'Alinin nübüvvet ve hattâ ulûhiyyetini ortaya koyan inançlar da aynı tesirlerin tabii neticeleridir¹⁷.

Bu çeşit İslâm dışı inançlarla ortaya çıkan ve 'Irâk'a hâkim olan şî'anın, İslâm Devleti içerisinde varlığını koruyabilmesi için, inanç ve itikadını İslâmî göstermek istemesi kadar tabii bir şey tasavvur olunamaz. Bu ise, inançlarının Kur'ânı Kerîme ve Hazreti Peygaberin hadislerine uygunluğunu isbat etmekle mümkün olur. Eğer Kur'ân içerisinde görüşlerine uygun bir hüküm bulabilirlerse, bu, onlar için elbette büyük bir kazanç olmak icabeder. Fakat böyle bir hüküm yoksa, hadîslere başvurmak ve hatta gerekirse görüşlerini teyid edecek hadisler uydurup bunları Hazreti Peygambere isnad etmek, şî'a için yegâne çıkar yol olacaktır. Filhakika şî'a, İslam dışı görüşleri için, gerek Kur'ânı Kerîmde ve gerekse Hazreti Peygamberin hadisleri arasında her hangi bir naşş bulamamış, ancak, zaman zaman uydurup halk arasına yay dıkları hadislerle görüşlerini takviye etmeğe çalışmışlardır.

Şî'anın, geçimini mevzû' hadislerle temin etmeğe başlamasından itibaren, toplu halde buldukları ve merkez ittihaz ettikleri 'Irâk'ın uydurma hadislerin kaynağı haline gelmiş olduğunu tahmin etmek güç değildir. Nitekim Medîne'liler, bu sebepten, 'Irâk'lıların rivayet ettikleri hadisleri ihtiyatla karşılamışlar daha doğrusu onlardan tevakkî etmişlerdir¹⁸. Yine bu sebepten, Medîne imamı Mâlik ibn Enes'e göre 'Irâk ehlinin hadisleri, ehl-i kitabın hadisleri mertebesine inmiş ve bu büyük İmam, 'Irâk'lıların hadisleri hakkında "onları tasdik de etmeyiniz, tekzîb de" diyerek bu ülkede rivayet edilen hadislerden korunmak gerektiğini hatırlatmıştır¹⁹. Aynı İmamın nazarında 'Irâk, bir "dâru'z-żarb" idi; para basar gibi, burada hadis imal ediliyordu ve Mâlik İbn Enes, "gece basarlar, gündüz harcarlar" diyordu²⁰. Şüphesiz, 'Irâk'ta güvenilir hadis imamları da yok değildi; fakat durum, ihtilâfları takip eden devirlerde Mâlik İbn Enes'in tavsif ettiği şekilden farklı değildi. Şî'a, İslâm

16 Bkz. Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm*, s. 271.

17 Bkz. Bağdâdî, *el - Farq beyne'l-firak*, s. 18, 152.

18 Zehabi, *el-Muntekâ min Minhâci's-Sunna*, s. 88.

19 Aynı yer.

20 Aynı yer.

tarihinde ortaya çıkan ilk siyasi fırka olduğu gibi, hadis tarihinde de vaz' kapısını açan ilk teşekkül oldu. Bunu, bizzat şî'a imamlarından İbn Ebî'l-Ĥadîd de itiraf etmekte ve şî'ilerin mutemet kitaplarından olan *Nehcu'l-belāğa* şerhinde şöyle demektedir: "Bil ki, fezâ'il ile ilgili yalan hadislerin aslı şî'a cihetinden gelmiştir. İlk defa onlar imamları hakkında muhtelif hadisler vazetmişlerdir. Onları hadis vaz'ına sevkeden âmil, hasımlarının düşmanlığı idi... Ne zaman ki Bekriyye şî'anın bu faaliyetini gördü, onlar da kendi imamları hakkında, şî'anın hadislerine mukabil başka hadisler vazettiler"²¹.

Şî'a tarafından vazedilen hadislerin büyük bir kısmı, 'Ali'nin menakıbı ile ilgili olduğu gibi, bazıları da Mu'aviye ve Emevî sülâlesini, 'Ali'ye tekaddüm eden diğer üç halifeyi ve bazı sahabileri zammetmek gayesini güdüyordu. Fakat her şeyden önce üzerinde durdukları husus, Hazreti Peygamberin, kendisinden sonra hilâfeti 'Ali İbn Ebî Tâlib'e vasiyyet ettiğini isbat edebilmektir. Bu konuda pek çok hadis uydurdular. Bu hadislerden bazıları şöyledir:

عن سلمان قال : سألت رسول الله صلى الله عليه وسلم من وصيه فقال : وصي و موضع سرى و خليفتي في أهلى و خير من أخلف بعدى على .

"Selmân'dan rivayet edilmiştir: Hazreti Peygambere vasîsinin kim olduğunu sordum. Buyurdu ki: Vasîm, sırdaşım, ehlim içinde halifem ve kendimden sonra bıraktığım en hayırlı kimse 'Ali'dir"²².

عن أبى بريدة عن أبيه مرفوعاً : لكل نبي وصي و ان علياً وصي و وارثى

"Her nebinin bir vasîsi vardır. Benim vasîm ve vârisim de 'Ali'dir"²³.

عن أنس بن مالك قال : انقض كوكب على عهد النبي صلى الله عليه وسلم فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم انظروا الى هذا الكوكب فن انقض في داره هو الخليفة بعدى قال : فنظرنا فاذا هو قد انقض في منزل على بن أبى طالب . . .

"Hazreti Peygamber devrinde bir yıldız kaymıştı. Allah'ın elçisi buyurdu ki: Şu yıldızla bakın, kimin evine düşerse, o, benden sonraki halifedir. Baktık: Yıldız 'Ali İbn Ebî Tâlib'in evine düştü..."²⁴

21. Bkz. Adı geçen eser, III. 26 - 27.

22. Suyûtî, *el-Le'ali'l-Maşnû'a fi'l-ahâdisi'l-mevzû'a*, I. 358. Râvilerinin çoğu meçhul ve zayıftır; aralarında bulunan İsmâ'il İbn Ziyâd metrûktur.

23. Aynı eser, I. 359. Hadîs bâtuldir. İsnâdında bulunan 'Ali İbn Mucâhid hadis vazedenden kim-selerdendir.

24. Aynı eser, I. 357 - 58. Hadîsin hiç bir aşlı yoktur. İsnâdında bulunan Ebu'l-Fazl el-Atfâr, Suleymân ve şeyhi ve Mâlik İbn Gassân mechuldür. Şevbân, sûfillerden olmakla beraber hadis yönünden zayıftır. Ebû Kuṭâ'a metrûktur.

Hazreti 'Alî'nin hilâfet ve imametini, uydurdıkları hadislerle isbat etmeğe çalışan şî'iler, onun faziletine dair de bir çok hadisler uydurmuşlardır. Misal olmak üzere bunlardan da bir kaç hadis zikredebiliriz:

عن ابن مسعود ان النبي صلى الله عليه وسلم قال : النظر الى علي عبادة

“Alî'ye bakmak ibadettir”²⁵

عن ابن عباس قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : أنا مدينة العلم و علي بابها فمن أراد العلم فليأت الباب

“Ben, ilmin şehriyim; 'Alî de bu şehrin kapısıdır. İlim isteyen kimse ka-pıya gelsin”²⁶

عن عبدالله عن علي مرفوعاً : من لم يقل علي خير الناس فقد كفر .

“Alî'nin, insanların en hayırlısı olduğunu söylemeyen kâfirdir”²⁷

عن علي قال : قال لي رسول الله صلى الله عليه وسلم : أنت و شيعتك في الجنة

“Sen ve şî'an cennettir”²⁸

عن أبي سعيد الخدري مرفوعاً : اذا كان يوم القيامة قال الله لي و لعلي بن أبي طالب : ادخلا الجنة من أحبكما و ادخلا النار من أبغضكما

“Kıyamet günü gelince Allah, bana ve 'Alî İbn Ebî Tâlib'e diyecek ki: Sizi sevenleri cennete, size düşman olanları da cehenneme sokun”²⁹.

عن ابن عباس مرفوعاً : حب علي يأكل السيئات كما تأكل النار الحطب

“Alî sevgisi, ateşin odunu yeyip yokettiği gibi kötülükleri yer, yokeder”³⁰,

25 Aynı eser, I. 343. Hadis muhtelif isnâdlarla rivayet edilmiş olmakla beraber, bazı isnâdlarda yer alan râviler meçhûl, bazıları metrûk ve bazıları da kezzâbtır.

26 Aynı eser, I. 329.

27 Aynı eser, I. 327. İsnâdında bulunan Muḥammed İbn Keşîr eş-Şî'i hadis vazedenlerdendir.

28 Aynı eser, I. 379. Hadis mevzû'dur. İsnâdında yer alan Sivâr güvenilir kimselerden değildir.

29 Aynı eser, I. 381. Hadis mevzû'dur; İshâk İbn Muḥammed İbn İbân en-Naḥâ'i tarafından vazolunmuştur. Keza bunun şeyhi Yaḥyâ el-Ḥammâni kezzâbtır.

30 Aynı eser, I. 355 . Hadis bâtıldır. İsnâdında bulunan el-Vâsiṭi müstesnâ diğer ricali güvenilir kimseler olsa bile, âfet, ya bu el-Vâsiṭi'den , ya da onun meçhul olan râvisinden gelmektedir.

عن أبي الحمراء مرفوعاً : من أراد أن ينظر إلى آدم في علمه و نوح في فهمه و إبراهيم في حلمه و يحيى في زهده و موسى في بطشه فلينظر إلى علي .

“İlmi yönünden Âdem’e, anlayışı yönünden Nuh’a, hilmî yönünden İbrâhîm’e, zühdü yönünden Yahyâ’ya , sür’at ve şiddeti yönünden Mûsâ’ya bakmak isteyen kimse ‘Ali’ye baksın”³¹

Şî’a, ‘Ali İbn Ebi Tâlib hakkında uydurmuş olduğu bu çeşit hadislerle onun değerini yüceltmek ve dolayısıyla hilâfet ve imamet meselesinde ona diğer halîfelerden önce mutlak bir hak tanımak ve bunu isbat etmek gayesini gütmüş-tür. İbn Teymiye’nin de dediği gibi, aslında, ‘Ali’nin faziletleri sayılamayacak kadar çoktur; fakat şî’a, bunlarla iktifa etmemiş, onun için akla hayale gel-miyecek faziletler düzmüş ve bunları Hazreti Peygambere söyleterek en bü-yük cürmü işlemiştir³². Bu bakımdan, şî’ileri, hadis tarihinde ilk vaz’ (uy-durma) kapısını açan bir mezhep olarak kabul etmemek ve yukarıda zikri ge-çen *Nehcu’l-belâğâ* şârihi İbn Ebi’l-Ĥadîd’e hak vermemek elden gel-mez. Ne var ki şî’a, bu kapıyı açmakla beraber vaz’ işi, yalnız onlara münhasır kalmamış, diğer mezhepler de kendi görüş ve inançlarını aynı yoldan yaymağa başlamışlardır. Bu faaliyet, tabiatıyla uzun müddet devam etmiştir. Ancak, İslâm dininin en mühim kaynağı olan hadislerin büyük bir tehlike ile karşı karşıya geldiğini çok erken bir devirde farkedene hadisçiler, hadis vaz’ına karşı ilk ve en mühim tedbir olarak, hadis aldıkları râvilerin kimliklerini, hal ve meş-replerini araştırmağa ve onlara, rivayet ettikleri hadisleri kimlerden aldıklarını sormağa başlamışlardır. Hierî 110 senesinde vefat eden meşhur imamlardan Muhammed İbn Sîrîn, bu konu ile ilgili olarak şu malumatı vermiştir: “İlk za-manlar *isnâd* sormuyorlardı; ne zaman ki *fitne* vukubuldu; bize kendilerinden rivayet ettiğiniz kimselerin isimlerini söyleyin, demeğe başladılar. Bu suretle, ehl-i sunnetten olanlara bakıyorlar ve hadislerini alıyorlar, ehl-i bid’atten olan-ların hadislerini de terk ediyorlardı”³³.

İbn Sîrîn’in bu sözü , ‘Ali İbn Ebi Tâlib’in vefatını takip eden Emevî idaresinin ilk devirlerinde göze çarpan siyasî mücadelelerin, hadis üzerindeki tesirlerini açıkça ortaya koymaktadır. Bu devirde halk, İbn Sîrîn’in ifadesiyle, ehl-i sunnet ve ehl-i bid’at olmak üzere iki guruba ayrılmış; Kitap ve Sunnete

31 Aynı eser, I. 355. Hadis mevzû’dur. İsnâdında bulunan Ebû ‘Omer metrûktur.

32 Zehebî, *el-Muntekâ min Minhâci’s-Sunne*, s. 480.

33 Muslim, Şâhîh (Nevevî şerhi), I. 44; İbn Ebi Ĥatîm, *Kitâbu’l-Cerh ve’t-ta’dîl*, I/1.28; Ĥatîb Bağdâdî, *el - Kifâye*, s. 122.

uymaları dolayısıyla birincilere ehl-i sünnet, bu iki asıl dışında kalanlara da ehl-i bid'at denilmiştir. Eğer, 'Ali İbn Ebî Tâlib'e imamet ve hilâfet meselesinde öncelik tanıyarak onu seleflerinden tafdil edenlerin ve hattâ daha ileri giderek onun nübüvvet veya ulûhiyetini ileri sürenlerin, İslâm akaidine aykırı görüş ve düşüncüleri gözönünde bulundurulursa, ilk müslümanların bunları bid'at ehlinden addetmelerini garib karşılamamak gerekir. İşte, İbn Sîrin'in açıklamağa çalıştığı ve hadisçilerin, üzerinde büyük bir titizlikle durdukları husus budur. İster şî'a olsun, ister bir başka fırka veya hizib; görüş veya düşünceleri, İslâmî görüş ve düşünceden ayrılan bu gibi guruplar, ehl-i bid'atten addedilmiş ve bunların hadislerine itimat edilmemiştir. Çünkü bunlar, İslâmî olmıyan görüş ve düşüncelerine İslâmî bir renk verebilmek için Hazreti Peygamberin ağzından hadis uydurmayı yegâne çıkar yol olarak hesap etmişlerdir. Bu bakımdan hadisçiler, hadis rivayet eden her ferdi teker teker öğrenmeyi, dinin selâmeti bakımından zarurî görmüşler ve her hadisin başma, o hadisin garantisi olmak üzere râvilerin isimlerinden müteşekkil birer *sened* koymayı âdet edinmişlerdir. Bu suretle ortaya çıkan *cerh ve ta'dil ilmi*, hadis râvilerinin hal ve meşreplerini tahlil ve tenkid etmeyi hedef tutan en mühim konulardan biri olmuştur. Bu ilimle râvilerin cerhini gerekli kılan haller ayrı ayrı tesbit edilerek bir hükme bağlanmış, bu hallerden bir veya birkaçına sâhip olan râviler, *zu'afâ'* kitaplarına alınarak zayıf tarafları açıkça beyan edilmiştir. Bunların hadisleri de ayrı bir tasnife tâbi tutulmuş, illetleri açıklanarak, sahîh hadisin sakîm hadisten ayırt edilmesi, bu konu ile uğraşanlar için kolaylaştırılmıştır.

Netice itibariyle, İslâm tarihinde üçüncü Halife 'Osmân İbn 'Affân'ın öldürülmesiyle başlayan siyasî karışıklıklar, kısa bir müddet sonra, çeşitli fırka ve hiziplerin zuhuruna sebep olduğu gibi, bu fırka ve hiziplerin, görüşlerini teyit etmek maksadiyle çeşitli konularda hadis uydurmalarına da yol açmıştır. Ancak bu faaliyet, hadis ilminin gelişmesini sağlamış ve hadisçiler, ortaya koydukları bazı temel kaidelerle sahîh hadisleri, zayıf ve uydurma olanlarından ayırmayı başarmışlardır.